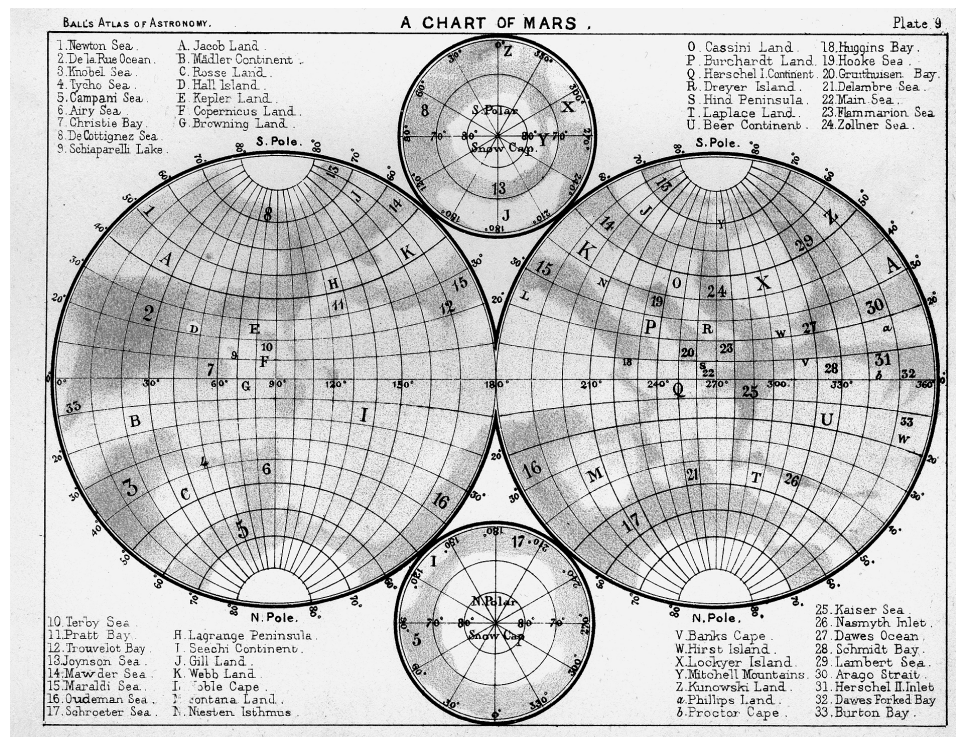

Fuchs, E. (2004). EF's Visit to a Small Planet: Some Questions to Ask a Play. *Theater* 34(2), 4-9.
<https://muse.jhu.edu/article/169652>

Marsin kartta.

Kuva: Sir Robert Stawell Ball.

Elinor Fuchs

EF:n vierailu pienellä planeetalla: Kysymyksiä näytelmälle

Suomentanut Sarka Hantula

Siitä lähtien, kun Elinor Fuchsin esseetä alettiin käyttää opetustyökaluna 1990-luvun alussa, sille on kertynyt innokas kannattajakunta ja repaleiset valokopiot ovat kiertäneet kirjallisuuspireissä ja yliopistoissa. Viime aikoina esseestä on keskusteltu Internetin keskusteluryhmissä ja siihen on viitattu tiedejulkaisuissa, vaikka teksti on ollut laajan lukijakunnan ulottumattomissa. On tullut aika julkaista EF:n vierailu pienellä planeetalla — essee, joka laajentaa käsitystämme draamallisista maailmoista. Se on kuin hyvä näytelmä, jonka merkitys kasvaa jokaisella lukukerralla.

—*Toimittajat*

Tämä vaellus draamallisen rakenteen läpi on opetustyökalu. Viime vuosina olen käyttänyt sitä Yalen yliopiston teatterikorkeakoulussa johdantona kurssille Teatterin lukeminen, jossa dramaturgian maisteriopiskelijat opiskelevat kriittistä kirjoittamista.

Alla olevat ”Kysymykset” on osittain suunniteltu estämään välitön (ja lamauttava) loikka henkilöhahmoja analysoivaan ja normatiiviseen psykologiaan, johon teatterikritiikki usein nojaa. Tästä korjaustavoitteesta huolimatta ehdottamani lähestymistapa ei ole ”järjestelmä”, jonka olisi tarkoitus korvata muut draama-analyysin menetelmät; itse yhdistän sen usein Aristoteleen korvaamattomiin oivalluksiin tarinan rakenteesta. Tätä esseetä voisi pikemminkin pitää pohjapiirustuksena kriittiselle mielikuvitukselle.

Philip E. Larson kuvaa ”aidon esityskritiikin” luonnetta *Hedda Gableria* käsittelevässä erinomaisessa artikkelissaan. Jos kritiikki ”ei halua tyytyä arvioimaan lyhytkestoisia vaikutuksia,” Larson kirjoittaa, “[sen] täytyy pyrkiä kuvaamaan jotain, joka on mahdollisesti olemassa — jotain, jota näytelmäkirjailija, kriitikot ja lukijat eivät ole koskaan nähneet eivätkä tule näkemäänkään.”¹ Nämä ”Kysymykset” on tarkoitettu tekemään draamallisten maailmojen pimeä aine näkyväksi, valottamaan niitä mahdollisuuksia, joihin Larson viittaa. Olivatpa vastaukset mitä tahansa, kysymysten kysyminen on olennainen osa esityskritiikkiä.

—*Elinor Fuchs*

Lähtökohtaisesti meidän on oletettava, että näytelmän maailmassa ei ole vahinkoja. Mikään ei tapahdu ”sattumalta”, eivät edes sattumat. Tästä seuraa, että näytelmässä mikään ei ole merkityksetöntä. Vastaavasti näytelmä pyytää meitä tutkimaan sitä kokonaisvaltaisesti, lähestymään sitä tarkkaavaisina ja uteliaina ilman valikoivan tulkinnan, ”hyvän maun” tai ”oikean muodon” sensuuria. Ennen kuin ryhdymme arvioimaan, meidän täytyy kysyä kysymyksiä. Tästä on pohjimmiltaan kyse ajatuksessa, jota usein toistetaan mutta harvoin ymmärretään, että taiteen tutkiminen osoittaa meille, kuinka meidän tulisi elää.

I Näytelmän maailma: tärkein ensin

Näytelmä ei ole yksiulotteinen kirjallinen teos, ei myöskään jonkin toisen maailman runollinen kuvaus, vaan se on itsessään toinen maailma, joka kulkee ajassa ja tilassa silmiemme editse. Kieli on vain yksi osa tätä maailmaa. Näytelmien lukeminen on hankalaa ihmisille, joiden ajattelu nojaa liiaksi pelkkään kieleen. Vasta kun on "nähty" näytelmän toisen maailman, kun on kokenut näytelmän ajan ja paikan dynamiikan ja arkkitehtuurin, voi tunnistaa kielen roolin tässä maailmassa.

Siinä missä liiallinen keskittyminen kieleen tekee näytelmien lukemisesta vaikeaa, liiallinen keskittyminen henkilöhahmoihin aiheuttaa päinvastaisen ongelman: lukemisesta tulee liian helppoa. Jos draaman rakenteiden tarkastelu kavennetaan pelkäksi henkilöhahmojen tarkasteluksi, on vaarana, että näytelmän vieras maailma latistuu meidän maailmamme kaltaiseksi. Näyttämön maailma ei koskaan tottele samoja lakeja kuin meidän maailmamme, koska näyttämön maailmassa on mahdollista vain se mitä siellä jo valmiiksi on; siellä ei asu ketään muita; mitään muuta maastoa ei ole; vaihtoehtoinen toiminta ei ole mahdollista.

Pystyt näkemään näyttämön koko maailman, kun teet konkreettisesti näin: Muovaile näytelmästä keskikokoinen pallo, aseta se eteesi ja tarkenna katseesi. Tee pallosta tarpeeksi pieni, jotta näet koko planeetan, mutta ei kuitenkaan niin pieni, että yksityiskohdat häviävät, eikä niin suuri, että yksityiskohdat peittävät kokonaisuuden.

Edessäsi on "näytelmän maailma." Pidä katse tarkkana ja kysy kysymyksiä tilasta. Minkälaisen tilan näet planeetalla? Onko se sisä- vai ulkotila, rakennettu vai luonnontila? Onko tila suljettu vai avoin? Näetkö pitkän väylän, jossa on monia "pysähdyspaikkoja"? Näetkö maiseman, jossa on laaksoja ja vuoria? Merta ja maata? Olemmeko saarella? Luolassa? Autiomaassa tai viidakossa? Hiekkatiellä maaseudulla?

Seuraavaksi kysy kysymyksiä ajasta. Kuinka aika käyttäytyy tällä planeetalla? Seisooko aika paikoillaan? Onko planeetan aika levoton ja katkonainen? Onko aika verkkainen, rento? Kuinka ajankulku osoitetaan planeetalla? Kellolla? Auringon avulla? Askelten äänellä? Minkälaisessa ajassa elämme? Syklisessä? Ikuisessa? Linearisessa? Kuinka pitkä aika kuluu? Yksi päivä? Yksi elinikä?

Kysy kysymyksiä planeetan säästä. Onko siellä myrskyjä? Auringon tai kuun pimennyksiä? Äärimmäistä kuumuutta? Jäätävää kylmyyttä? Onko planeettaa rehevä ja yltäkylläinen, kuihtunut ja elämänvastainen, hapeeton ja tukahduttava? Mikä vuodenaika tässä maailmassa tuntuu olevan? Onko maailman syksyinen? Talvinen?

Minkälainen tunnelma planeetalla on? Hilpeä? Totinen? Surullinen? Ironinen? Haudanvakava? Tunnelmassa ei ole aina kysymys tarinasta (komediat ovat "iloisia," jne.), tunnelmaan vaikuttaa myös "vire". Mikä on planeetan vire? Herkkä vai karkea? Älyllinen vai intohimoinen? Hillitty vai väkivaltainen? Kuinka tunnelma ja vire luodaan planeetalla? Musiikin avulla? Valoilla, äänellä, väreillä, muodoilla? Minkälaisilla muodoilla? Pyöreillä? Kulmikkailla?

Muista, että et voi määritellä planeettaa talviseksi tai pimeäksi pelkästään sillä perusteella, että se näyttäisi kiinnostavammalta lumen tai savusumun peitossa, et ainakaan vielä tässä vaiheessa. Tarkkaile valppaasti mitä on oikeasti olemassa; jos väität, että planeetalla on jotain, siitä pitää olla konkreettisia todisteita.

Eikä tässä vielä kaikki. Draamallisissa maailmoissa on useimmiten myös kätkeytyjä tai näkemättömiä tiloja. Kysy kysymyksiä myös niistä. Minkälaisia ominaisuuksia näillä tiloilla ja niiden ajalla, vireellä ja

tunnelmalla on? Minkälainen suhde niillä on kuvattuun maailmaan, siihen maailmaan, jonka näet?

Lopuksi katsele planeettaa niin, että samalla kuuntelet sen ”musiikkia”. Jokaisella draamallisella maailmalla on itselleen luonteenomaisia ääniä tai ainakin se ehdottaa niitä — on surun ääniä, juhlan ääniä, lasten askelia, loitsuja. Maailmassa vaihtelevat ihmisten ja maisemien äänet, tai ääni ja hiljaisuus. Yritä kuulla äänellisiä kaavoja.

II Näytelmän sosiaalinen maailma: Lähempi tarkastelu

Vieläkään et ole valmis tarkastelemaan olentoja, jotka asuvat näytelmän maailmassa. Ennen kuin pääset tutkimaan asukkaiden yksilöllisistä piirteistä ja motiiveja, tarvitset lisää tietoa.

Jatka planeetan tarkkailua. Onko se julkinen maailma vai yksityinen? Minkä sosiaaliluokan sääntöjä siellä noudatetaan? Aristokraattien? Kansan? Monen eri sosiaaliluokan?

Minkälaisiin asetelmiin planeetan olennot järjestäytyvät? Näetkö ryhmiä, jotka toimivat yhdessä, erillisiä yksilöitä, vai molempia? Näetkö keskeisen yksilön, jota ympäröi ryhmä? Ovatko olennot taisteluasemissa pareittaan toisiaan vastaan? Hahmotatko kolmioasetelmia ja näetkö (tai tunnetko) jännitteitä niiden välillä?

Miltä planeetan olennot näyttävät? Ovatko ne sisäänpäin kääntyneitä tai kaksiulotteisia? Salaperäisiä? Liioiteltuja? Nukkemaisia? Klovneja? Sinun kaltaisiasi? (Oletko varma?)

Mitä planeetan olennoilla on päällään? Ryysyjä, juhlaaapuja, pahvinpalasia? Samanlaisia vaatteita kuin meillä? (Oletko varma?)

Minkälaista olentojen välinen vuorovaikutus on? Taistelua? Järkipäristä keskustelua?

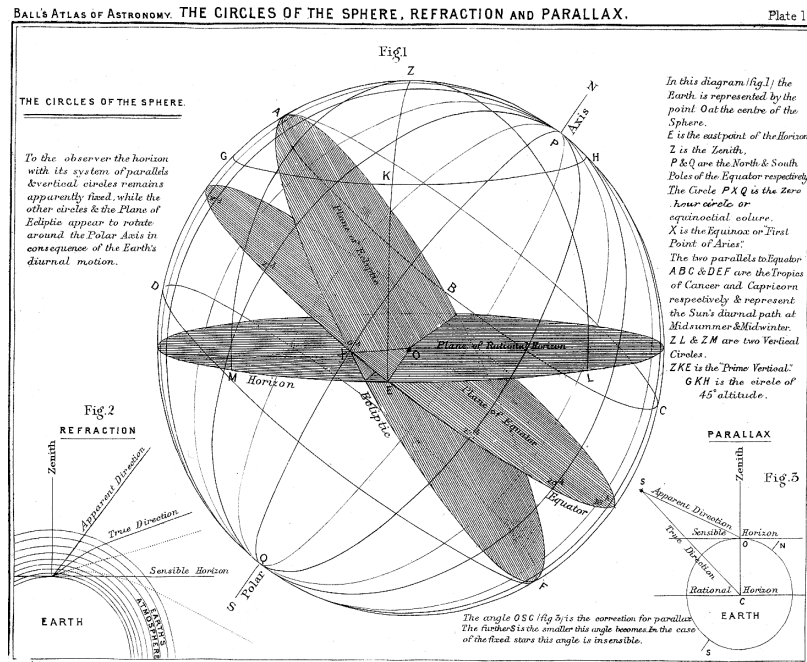
Kenellä on valta tällä planeetalla? Kuinka valta-asema on saavutettu? Keneen valtaa käytetään? Mikä on vallankäytön tavoite?

Mikä on tyypillinen puhetapa? Runomitta vai proosa, dialogi vai monologi? Minkälaista kieltä käytetään? Ajatusten vai tunteiden kieltä? Jos tunteiden kieltä, niin minkälaisten tunteiden kieltä? Onko kieli värikästä vai lattea, niukkaa vai vuolasta, vertauskuvallista vai asiakieltä? Ylenpalttista vai tarkkaan harkittua? Miten käytetään hiljaisuutta?

III Mikä muuttuu?

Olet saanut tuntuman tähän maailmaan. Tarkastele sitä nyt dynaamisesti, koska se liikkuu ajassa. Maailman ”toimintaperiaatteen” mukaisesti mikään ei pysy samana. Mikä muuttuu näytelmän maailmassa?

Katso ensimmäistä kuvaa. Sitten viimeistä kuvaa. Seuraavaksi etsi näytelmän keskikohdasta silmiinpistävä kuva (tyhjä laatikko Kydin Espanjalaisessa tragediassa on hyvä esimerkki). Tutki kohtalon roolia tällä planeetalla kulkemalla näiden kolmen merkkipaalan viitoittama reitti. Miksi oli välttämätöntä kulkea ensimmäisestä kuvasta viimeiseen keskimmäisen kuvan muodostaman portin kautta?

Kaaviokuva pallon kehistä, refraktiosta ja parallaksista.
Kuva: Sir Robert Stawell Ball.

Miten planeetan maisema muuttuu? Siirtykö se sisältä ulos? Laaksosta vuorille? Kaupungista erämaahan?

Miten aika muuttuu? Muuttuuko iltahämärä yöksi? Yö aamunkoitoksi? Aamu keskiyöksi? Käydäänkö läpi neljä vuodenaikaa? Ihmiselämän vaiheet? Ikuisen elämän vaiheet maailman luomisesta viimeiseen tuomioon?

Miten kieli muuttuu? Muuttuuko vire, sävy, puhetapa?

Kaikki tunnistamasi muutokset tietysti sekä rakentavat henkilöhahmoja että vaikuttavat niihin, mutta jokainen kehityskaari pitäisi nähdä myös itsenäisenä merkitysjärjestelmänä.

Miten toiminta muuttuu? Onko siirrytty hämmingistä häihin (romanttisen komedian peruskaava)? Uhasta juhlaan ([perinteisen] tragikomedian peruskaava)? Uhasta tuhoon? (tragedian peruskaava)? Kärsimyksestä uudelleensyntymään? (kärsimysnäytelmän kaava)? Uhasta lopputilanteeseen, jossa pahat henkilöt kärsivät ja hyvät todetaankin syyttömiksi (melodraaman peruskaava)?

Mikä ei muutu? Onko planeetalla jotain vakaata tai muuttumatonta? Absoluuttinen todellisuus? Jumala? Kuolema?

Tarkastele planeettaa vielä kerran. Kokoa yhteen tila, aika, luonto ja sosiaalinen maailma, asiat, jotka muuttuvat, ja asiat, jotka eivät muutu. Näin sinulle paljastuu "myytti". Näytelmät ovat täynnä arkkityyppejä paikkoja — linnoja, puutarhoja, metsiä, teitä, saaria, vihreitä maailmoja, unimaailmoja, myrskyjä, öisiä maisemia ja niin edelleen. Jos näytelmä alkaa palatsista, siirtyy kuun valaisemaan metsään ja palaa takaisin palatsiin seuraavana päivänä tai yönä (kumpana? päivänä vai yönä?), mitä tämä siirtymien sarja kertoo sinulle? Mikä vaikutus vaelluksella öisessä metsässä on viimeiseen palatsikohtaukseen? Kun näytelmä päättyy, näemmekö muuttuneen maailman? Vai onko se sama maailma, joka on palannut "normaaliin" lievästi muuttuneena? Maailman kohtalo riippuu vastauksestasi.

IV Älä unohda itseäsi

Kun tunnistat muutoksia, muista kysyä myös mikä muuttuu sinussa, maailmojen kuvittelijassa. Kysy, mitä vaatimuksia maailma esittää minulle? Vaatiiko se minulta sääliä vai pelkoa? Vaatiiko se minua olemaan järkevä? Vaatiiko se astumaan näyttämölle ja osallistumaan toimintaan? Vaatiiko se minua olemaan vuorovaikutuksessa muiden katsojien kanssa? Poistumaan teatterista ja ryhtymään poliittisiin toimiin? Tutkiskelemaan omaa etiikkaani ytimiään myöten? Ehkä tämän maailman tarkoituksena on vain viihdyttää minua, miksipä ei? Mutta miten maailma paljastaa minulle tämän tavoitteen?

V Teatterin peilit

Nämä sisäiset järjestelmät ovat tärkeitä, mutta draamalliset maailmat eivät puhu vain itselleen ja itsestään. Ne puhuvat myös toisilleen. Kuinka moni esitys lähettää sinulle viestejä tämän draamallisen maailman sisäpuolelta? Kuinka paljon tässä maailmassa on kaikuja muista draamallisista maailmoista? Kuinka nämä teatterilliset lisäkerrokset kommentoivat kaikkea sitä, mitä olet tähän mennessä löytänyt?

VI Henkilöhahmo sopii kaavaan

Vasta nyt olet valmis tarkastelemaan olentoja, jotka asuvat tässä maailmassa. Jokainen henkilöhahmoa koskeva oletus tulee tehdä tämän maailman ehdoilla. Meidän pitää esimerkiksi ymmärtää, miten psykologia tässä maailmassa toimii. Voit päätyä mitä kiinnostavimpiin versioihin henkilöhahmoa koskevista kysymyksistä, jos ensin kartoitat henkilöhahmon teatterillisen planeetan. Henkilöillä on merkitys ainoastaan silloin kun ne asuttavat, toimivat, toteuttavat, tai kiinnittyvät paikkojen, toimintojen ja esineiden ketjuun tietyin ehdoin. He ovat osa monimutkaista taiteellista kaavaa. Etsi kaava ensin!

Varoitus: älä sorru rakentamaan kaavoja, jotka jättävät ulkopuolelle kaikki ”omituisuudet”, arvoitukselliset tapahtumat, esineet, hahmot, tai kohtaukset, jotka ”eivät sovi kaavaan”. Muista, että näytelmän maailmassa ei ole vahinkoja. *Arvoituksiin voi sisältyä avain.* Oleta, että draamallinen maailma on täysin tietoinen, ehdoton, rajattu. Pyri ottamaan huomioon näytelmän sisäisen maailman kaikki osatekijät – kuvalliset, äänelliset, ajalliset, sävylliset, vertauskuvalliset. Seuraa uteliaisuudella, kuinka kunkin osatekijän rooli näytelmän edetessä paljastuu. *Ole ihminen, joka havahtuu merkityksiin.*

Draaman maailmassa merkityksiä voi tietenkin rakentaa monin tavoin. Rakenna merkityksiä niin kattavasti kuin pystyt. Jäljelle jää silti vielä paljon nähtävää.

VIIITE

1. Philip E. Larson, ”French Farce Conventions and the Mythic Story Pattern in Hedda Gabler. A Performance Criticism,” in *Contemporary Approaches to Ibsen* (Oslo: Universitetsforlaget AS, 1985), 202.